

JERONIM
DE RADA

891383

Δ 40

vepra letrare 1

Përgatitur nga

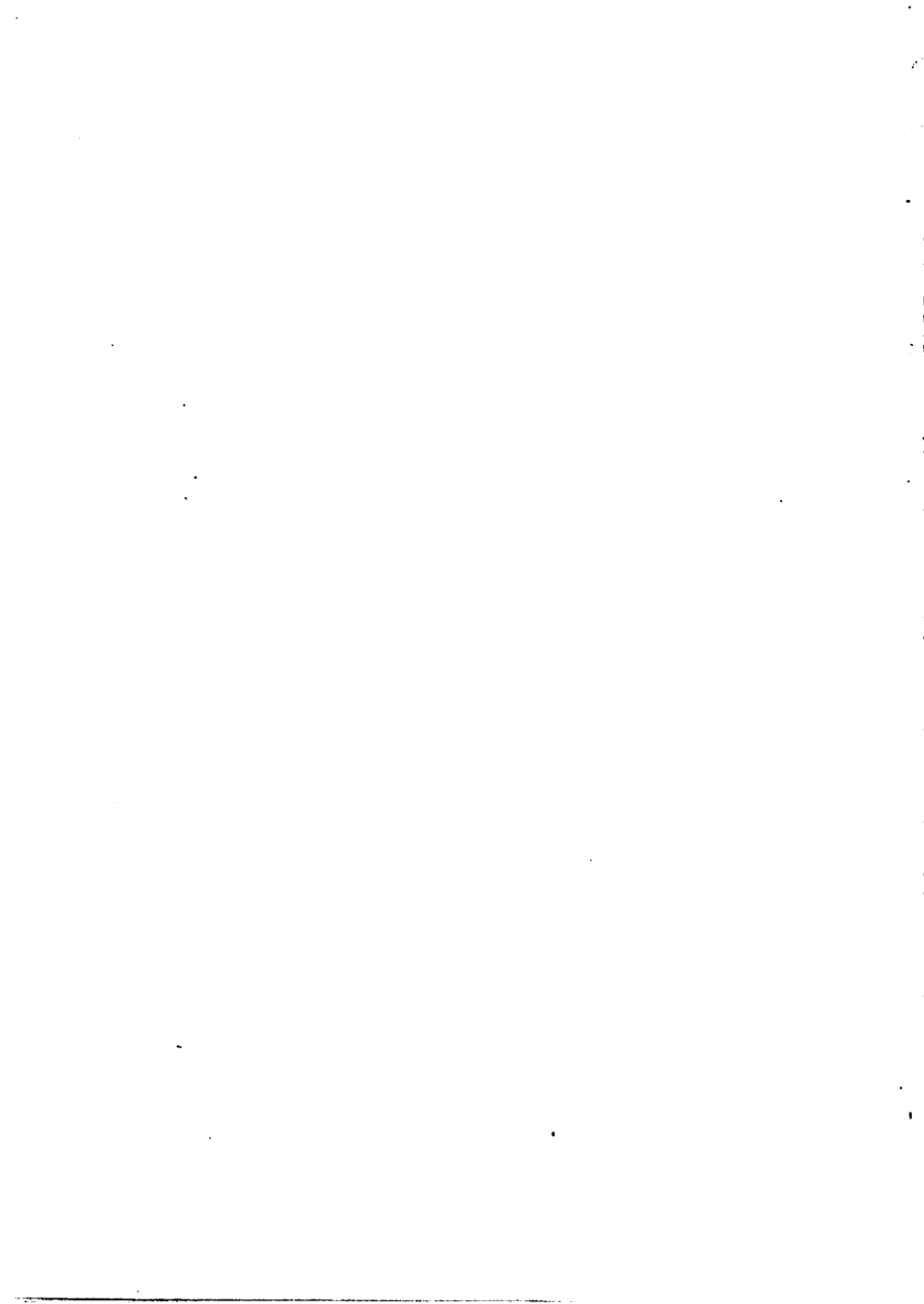
**Prof: JUP KASTRATI,
kand. e shk. KLARA KODRA,
PERIKLI JORGONI**

Redaktor

PERIKLI JORGONI

JERONIM DE RADA

KRIJIMTARIA E JERONIM DE RADËS

Shqipëria – siç kanë shkruar studiues arbëreshë – përpara se të bëhej një entitet politik i pavarur, qe një realitet poetik në veprën e Jeronim de Radës. Ky arbëresh i madh, i frymëzuar nga historia e lavdishme e popullit tonë, iu përvesh me vetëmohim një ndërmarrije të lartë dhe fisnike: zgjimit dhe përforcimit të ndërgjegjes kombëtare të shqiptarëve, që vuanin në atdheun e të parëve, prej katër shekujsh, nën zgjedhën e rëndë të osmanëve. Vepra e tij, e shikuar në tërësinë e vet dhe në perspektivën historike që ndryn në vetvete, mund të quhet, me plot gojën, heroike. Merita e parë e De Radës qëndron në faktin se, në gji të arbëreshëve që kishin mërguar në Itali qysh në shekullin XV, krijoi, në qindvjetin XIX, një poezi kombëtare artistike.

Kjo poezi, me përshkrimin e bëmave të rralla heroike të Skënderbeut dhe të trimave të tij kundër pushtuesit turk, u bë e aftë, jo vetëm për të zgjuar në zemrat e bashkatdhetarëve të vet krenarinë e emrit dhe të gjakut shqiptar, por, njëkohësisht, ajo shërbeu, përmes admirimit ndaj kësaj kënge të vetvetishme, për të zgjuar edhe interesimin e opinionit publik të Evropës së atëhershme për çështjen e një kombësie shqiptare, qënien e së cilës disa shtete e mohonin ose e harronin me vetëdashje. Për shtatëdhjetë vjet me radhë, që nga viti 1832 e derisa vdiq, më 1903, De Rada botoi me

dhjetëra vepra të ndryshme, në shqip dhe në italisht, me karakter letrar, folklorik, gjuhësor, historik, etnografik, estetik, filozofik, publicistik, politik, shoqëror dhe shkollor. Për nevoja të zgjimit kombëtar, ai u bë historian dhe gazetar, folklorist dhe gjuhëtar, eseist dhe dramaturg. Por, mbi të gjitha, De Rada qe dhe mbetet poet.

De Rada filloi të hartojë që në moshën 15-vjeçare. Më 21 qershor 1829, në një letër që i drejtonte të vëllait, Kostandinit, ai shkroi një tingëllim italisht. Ka të ngjarë të jetë krijimi i parë i poetit në lëmin e poezisë që kur ishte nxënës. Në të shkrepëtijnë shkënjat e personalitetit të ardhshëm. Tema është misioni udhëheqës që i vë vetes poeti. Nxjerr krye shqetësimi i tij për atdheun e të parëve. Zbulohen synimet që kishte ai në lëmin e poezisë. Qysh në këtë moshë të re, ai e vështron me ngulm e me seriozitet rrugën e artit të vet. Soneti ka njëfarë rrjedhshmërie e muzikaliteti, që dëshmojnë për përdorim të sigurt të mjeteve shprehëse.

Në moshën 18-vjeçare, më 1832, De Rada iu vu punës për hartimin e poemës «Odiseu», me katër këngë, me temë shqiptare. Poeti fliste për odisenë e arbëreshëve të Italisë, të cilët, që prej vitesh, me mall po prisnin agimin e lirisë, për t'u kthyer në gjirin e Itakës shqiptare, në prehrin e atdheut të vërtetë. Po jeta e tyre endacake nëpër vise të huaja, rragimet e tyre nëpër vende të panjohura, s'po kishin të sosur. Të braktisur dhe pa cak, në mes vështirësish të panjohura, ata po kalonin me të vërtetë odisenë e jetës plot brennga. Poema doli si përfundim i leximit të Bajronit. De Rada, pra, që në fillim u nis si romantik përparimtar,

Në Autobiografinë e vet na tregon se, përsa i përket formës së kësaj poeme të vogël, ai «u frymëzua nga Dantja dhe nga «Basviljana» e Montit».

Poemën «Odiseu» e botoi në Napoli më 1847, nën emrin e Françesko Saverio de' Markezi Prato. Poema ka katër këngë në strofa treshe danteske. Ka, gjithashtu, pesë distikë si edhe njëmbëdhjetë strofa katërshe anakreontike. Gjithsej 1370 vargje 11-rrokëshe italiane, një parathënie, në të cilën autori na tregon gjenezën e lindjes së poemës. «Duke lexuar «Historinë e Republikës Italiane» të Sismondit» e «preku thellë lufta heroike që përballoi Shqipëria në shekullin XV kundër turqve». Po në shpirtin e poetit ndikuan edhe ide të tjera, të cilat i «dhanë mendimin e formën veprës rinore, djaloshare që nxori në dritë». Pak vjet më parë, në atë moshë kur mbresat janë më të gjalla, ai kishte përshkuar një pjesë të madhe të Kalabrisë dhe aty kishte parë ngulimet arbëreshe. Veshja piktoreske kombëtare e vajzave dhe e grave shqiptare, gjuha shqipe aq e ngjeshur me tinguj harmoniozë, liria që ndihej aty, në familjet arbëreshe, si një frymë fisnikërie, e përhapur ndër të gjithë, e kishin pushtuar imagjinatën e De Radës së ri. Ndër bashkatdhetarët e vet arbëreshë, në radhë të parë, ai kishte gjetur një jetesë të gëzueshme, të rreptë e plot besim, siç është ndër popujt me mençuri tradicionale. Aty kishte gjetur bujq punëtorë dhe njerëz të guximshëm. Ndër katundet e atyre ngulimeve kishte njohur nëna shqiptare me gjak të kulluar, siç mburren ato vetë, me mjeshtëri artizanale të bukura. Shumë të hijshme ishin vashat, bija bujarësh. Ato ruanin zakonin e lashtë që të mos shiheshin prej të huajsh. Poeti i tyre kombëtar, De Rada, u kishte kënduar me

këto vargje: «Dielli, përmes degëve të pemëve që i bëjnë hije qytetit, vezullon e depërton mbi tezgjahe, dhe i njuh virgjëreshat që i fshihen gjithë botës». Duke kujtuar, pra, këto gjëra, De Rada po e pyeste veten: «Si mund të ketë ndodhur që të ketë lulëzuar sërishmi një jetë e tillë ndër mbeturinat e njerëzve të shpërngulur të një kombi të fortë që ra në mënyrën më të mjerueshme?». Dhe poetit iu duk se burimi i gjithë kësaj jete duhet të ishte ajo pastërti e kthjellët dhe e sigurt e ndjenjave familjare e qytetare, të mbështetura në ligjet e shenjta të trashëguara nga eërit, nga të parët e tyre. Këto ndjenja të holla e të larta, të pacënuara në thjeshtësinë e tyre, mundën të shoqërojnë plagët e një populli fisnik .«Nga ky mendim, – deklaroi vetë De Rada, – lindi tema, që u bë bazë për poemën time».

Përtej caqeve letrare, poema heroike po edhe tragjike është një dokument i gjallë i etnografisë arbëreshe. Në të ka përshkrime dokesh e zokonesh të ndryshme shqiptare me vlerë për studiuesin e sotëm të kësaj fushe të dijes. Poema shquhet për imagjinatë të fuqishme. Në krye të çdo kënge, hartuesi ka vendosur një përmbledhje të shkurtër të përmbajtjes apo të argumentit që do të shtjellojë. Patriotizmi është karakteristika kryesore e poemës. Fati i keq i atdheut-mëmë, Shqipërisë, është preokupimi themelor i poetit. De Rada vë në dukje me art vitalitetin e popullit shqiptar, vetëmohimin e tij, trimërinë, heroizmin, guximin, burrërinë dhe flijën e tij, Personazhet e poemës janë: Odiseu (djalos i ri, i mërguar nga Shqipëria), Daidha (e ëma, nga ato nënat shqiptare fisnike e dinjitoze), Perlati (bujar shqiptar), Eloda (e bija, vashë plot hire), Aleksi (shok e mik i Odiseut), Astiri dhe Avieta. Personazhet janë përshkruar

me ngjyra të holla, të gjalla dhe plot ngrohtësi. Ngjarjet e poemës zhvillohen në Krujë, te lumi i Kratit (afër fshatit të Shën Sofisë) dhe në katundin Specano; pra në atdheun e të parëve, në Shqipëri, dhe në ngulimet arbëreshe të Kalabrisë. Mikpritja shqiptare në kështjellën e dukës së vjetër dhe kulla e Perlatit janë një copë Shqipërie në një tokë të huaj. Martesa e dy të rinjve (Odiseu-Eloda), episodi i Astirit dhe i Avietës, themelimi i ngulimit arbëresh – janë himne admirimi të poetit ndaj mëmëdheut dhe ndaj dashurisë. Poema epiko-lirike «Odiseu» pasqyron çështjen e shqiptarëve të mërguar pas vdekjes së Skënderbeut.

Ndër shënimet e pasura me karakter mitologjik, legjendar, etnografik, social dhe folklorik; De Rada na flet edhe për doke e zakone të lashta të arbëreshëve të Italisë. Ai boton edhe baladën e njohur të Pal Golemit. «Pal Golemi, — shkruan poeti ynë, — qe një hero i famshëm shqiptar, ndër këngët popullore të kombit të tij». Poema «Odiseu» është një himn i vërtetë kushtuar Shqipërisë, popullit shqiptar, gjuhës shqipe, këngëve popullore, cilësive të mira të bashkatdhetarëve arbëreshë. Figura e Heroit tonë Kombëtar, Skënderbeut, dhe Kruja, kryeqyteti i Shqipërisë në kohën e mesjetës, u bëjnë thirrje shqiptarëve për bashkim, për luftë të armatosur për t'u çliruar nga pushtuesi i huaj turk. Poema «Odiseu» përveç ndikimit pozitiv nga Dantja, Monti e Bajroni, ka diçka edhe nga Virgjili.

Poeti, në një autograf të tij, na tregon se, kur ishte nxënës në shkollë të mesme, hartoi dy poema të vogla italisht. Njëra nga këto duhet të jetë poema «Krutani i mërguar», që, si krijim, u takon viteve 1832-1833. Për këtë vepër të rinisë së parë kemi dy burime auten-

tike nga vetë hartuesi. Më 20 tetor 1834, në parathënie e «Këngëve të Milosaut», ndër të tjera, De Rada shkruan edhe këto: «Në korrik të 1833-ës, me kokën plot me (numra) matematike e me shpresa dola nga kolegji. Toka më buzëqeshte ngado që unë e shikoja: derdhja, në këngën e dytë të «Krutanit të mërguar» me vargjet që ndjekin, ndjenjat me të cilat më mbushte atdheu im». Dhe, po aty, riprodhon në italisht 22 vargje. Nga ana tjetër, në poemën «Odiseu» (1847), në faqen 43, De Rada përmend vetë «një poemth të rinisë së tij, «Krutani i mërguar», plot me burime frymëzimesh kombëtare». Po te poema «Odiseu» (1847), De Rada ka botuar 158 vargje nga dorëshkrimi i poemës së rinisë së tij «Krutani i mërguar». Pra njohim, gjithsej, 180 vargje nga kjo vepër që mbeti e pabotuar për gjallje të poetit.

Te libri «Krutani i mërguar»¹⁾ botimi ynë, Tiranë, 1977, ka gjetur mishërim aspirata kombëtare. Në këtë vepër hartuesi ka parashtruar disa koncepte e pikëpamje shoqërore e politike, që do të ndiqen më vonë prej tij në tërë veprimtarinë e gjerë atdhetare, publicistike e letrare, duke marrë gjithnjë e më tepër trajta më të përcaktuara, më të qarta e më të plota. Në poemë bëhet fjalë për tragjedinë shqiptare të shekullit XV, për «rënie e mbretërisë së Shqipërisë», pas vdekjes së Skënderbeut. Ky është fakti themelor historik që përbën tabanin e veprës. Mbi të poeti është përpjekur të lihtë të kaluarën e madhërisme me gjendjen tragjike, dhembjen për vendin e pushtuar me brought e me vuajtjet e

---

1) Më 1977 u botua poema «Krutani i mërguar». Kjo vepër, e shqipëruar nga dorëshkrimi italisht që mban datën 1841, ruhet në origjinal dhe dorëshkrimi është pa titull, për arsye se mungon mbulesa.